

PİR-İ TÜRKİSTAN HOCA AHMED YESEVÎ VE DİVAN-I HİKMET'İN İLK DÖRTLÜĞÜ*

Pîr-i Türkistan Hodja Ahmed Yesevi and the First Quartet of Divan-ı Hikmet

Hanifi VURAL*

ÖZ

Erken dönemde bir disiplin hâline gelen İslam tasavvuf geleneği kısa sürede yayılıp yaygınlaşmaya başlamış ve Türk dünyasında da varlığını hissettirmiştir. Türk tasavvuf geleneğinin ve kültürünün önemli isimlerinden biri de Ahmed Yesevî'dir. Başka bir ifadeyle, İslam'a göre derunî olarak yaşama tarzının Türkler arasında başlatılmasında ve bu doğrultuda oluşturula gelen usul ve esaslarla amel etmenin bir yola, tarikata dönüşerek gelenek hâline getirilmesinde Ahmed Yesevî öncü isimdir. İslam itikadı ve ahlakının geniş Türk coğrafyasında büyük kitleler arasında yayılmasında ve yaşanılır olmasında Yesevî'nin hem müritlerinin/takipçilerinin hem de dilden dile dolaşan 'hikmet'li sözlerinin etkisi büyüktür. Dolayısıyla Türk-İslam kültürü sınırları içinde gelenekleşen tasavvufî öğretinin inşa merhalesinde ve asırlar boyu var olagelen aşkın soluyuşunun renk renk açılımlar kazanmasında önemli ve etkili bir tasavvuf eri ve pîri olan Ahmed Yesevî'nin hemen her vesile ile gündeme getirilmesi, hatırlanması ve bilinmesi manevî ve kültürel hayatımızın değerler manzumesi bakımından bir gerekliliktir denebilir. Başka bir ifadeyle Türk tasavvufunun kurucu ismi Ahmed Yesevî ve eseri *Divan-ı Hikmet* geçen bunca zamana rağmen hâlâ sahip oldukları müessir kılavuzluklarından dolayı her daim üzerinde durulmayı hak etmektedirler. Bu yazı, bu maksadı merkeze alarak hazırlandı.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Türk Tasavvufu, Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmetlerin Anlam Derinliği.

* Bu makale 12.12.2020 tarihinde dergimize gönderilmiş; 12.12.2020 tarihinde hakemlere gönderilme işlemi gerçekleştirilmiş; 30.12.2020 tarihinde hakem raporlarının değerlendirilmesi sonucu yayın listesine dâhil edilmiştir.

Makaleye atıf şekli; Hanifi Vural, Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî ve Divan-ı Hikmet'in İlk Dörtlüğü, *Karabük Türkoloji Dergisi*, Cilt/Sayı: II (2020), Karabük 2020, s. 1-10
ISSN 2667-7253/e-ISSN 2687-3885

* Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Öğretim Üyesi

ABSTRACT

The tradition of Islamic sufism, which became a discipline in the early period, started to become widespread and made its presence felt across the Turkish World in a short time. One of the preeminent names of Turkish Sufi tradition and culture is Ahmed Yesevî. Moreover, Ahmed Yesevî is the leading name in instigating Islamic way of living among the Turkish and in making it into a tradition transforming into a way and a sect. Both Yesevî's disciples and his own wise words that circulate by word of mouth have a great impact on the spreading of Islamic belief and morality among the huge masses across wide Turkish geography. Hence, it is a necessity to say that Ahmed Yesevî, who was a significant and influential man and figure of sufism in contributing the construction of sufi tradition within Turkish-Islamic culture, should be brought forward, remembered and known on almost every occasion in terms of the values of our spiritual and cultural life in other words, Ahmed Yesevî, the founder of Turkish sufism, and his work *Divan-ı Hikmet* deserve to be emphasized at all times due to their effective guidance they still have despite all this time. This paper was prepared with this purpose in the center.

Key Words: Sufism, Turkish Sufism, Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, The Depth of Wisdoms' Meaning

Giriş

Hoca Ahmet Yesevî, 11. yüzyılın ikinci yarısında Kazakistan'ın Sayram şehrinde dünyaya gelmiştir¹. Babası, Şeyh İbrahim; annesi, babasının halifesi ve öğrencilerinden şeyh Musa'nın kızı Ayşe Hanım'dır. Yedi yaşında iken önce annesini sonra da babasını kaybeder. Ablası Gevher Şehnaz ile Yesi şehrine gider, burada bulunan Arslan Baba'dan ders alır. Menkıbeye göre Arslan Baba, ona Hz. Peygamber'in kendisine teslim etmesini istediği hurmayı verir ve ona maneviyat ve ruhaniyet âleminde ilk soluyuşları yansıtır. Hoca Ahmed Yesevî bu karşılaşmayı şöyle dile getirmektedir:²

Yetti yaşda Arslan Bâbga kıldım selâm³

Hak Mustafâ emânetin kuling inâm

¹ Yesi şehrinde doğduğu söylentilerine karşın Köprülü, *Cevâhirü'l-ibrâr min emvâci'l-bihâr* adlı eserde doğum yerinin Kazakistan'ın Sayram şehri olarak yazıldığını belirtmektedir. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 61.

² Mustafa Tatcı, *Divân-ı Hikmet Hoca Ahmet Yesevî* (Ankara: Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2017), 46.

³ Yaşla ilgili rakamların sembol ifadeler olduğuna dair iddialar, daha derinlikli yaklaşımları ifade ediyor olabilir: "Ahmed Yesevî'nin Yaşname'leri otobiyografik birer metin değildir. Onlar, manaya ermiş insanın seyr u sülûk esnasında uğradığı durakları, hâlleri, makamları ifade eder. Hâlden, makamdan, seyr u sülûk kavramından imtina edip otobiyografi dersiniz olmaz. O yaşların her birisi de zahiri yaşlar değildir; mana yaşlarıdır." (Aktan 2018:101).

Uşal vaktde ming bir zikrin kıldım tamâm

*Nefsim ölüp lâ-mekânga aştım menâ.*⁴

Küçük yaşına rağmen bazı tecellilere mazhar olur ve çevresinin dikkatini çeker. Yesi'ye gidişinden bir veya iki yıl sonra Arslan Baba'nın vefat etmesi üzerine Buhara'ya gider. Burada âlim ve mutasavvıf Şeyh Yûsuf el-Hemedânî'ye (ö. 535/1140) intisap eder. Yûsuf el-Hemedânî'nin vefatı üzerine irşat postuna talebelerinden sırasıyla Hâce Abdullah-ı Berakî, Şeyh Hasan-ı Endâkî ve Ahmed Yesevî oturur⁵. Daha sonra, Yûsuf el-Hemedânî'nin önceden vermiş olduğu işaret doğrultusunda Ahmed Yesevî irşat görevini Şeyh Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'ye (Ö. 575/1179 veya 617/1220) bırakır, Yesi'ye döner ve ömrünün sonuna kadar burada irşat faaliyetlerini sürdürür.

Ahmed Yesevî altmış üç yaşına geldiğinde Hz. Peygamberin irtihaline hürmeten yer altında hazırlanmış olduğu çilehanede ibadet ve riyazetle meşgul olur. Baba tarafından Hz. Ali'nin oğlu Muhammed Hanefî'ye dayandığı rivayet edilir. Sayram'da Hz. Ali'nin soyundan gelenlere hâce denildiğinden Ahmed Yesevî de mensubiyetinden dolayı Hâce Ahmed, Hâce Ahmed Yesevî, Kul Hâce Ahmed isimleriyle anılmıştır⁶.

Yûsuf el-Hemedânî'nin irşadı doğrultusunda iyi bir Hanefî âlimi olarak yetişen Ahmed Yesevî aynı zamanda tasavvuf cephesinde de şöhrete kavuşmuş ve çok sayıda müridi olmuştur.

Vefatından sonra da kerametlerinin devam ettiğine inanılmış, hatta menkıbeler eşzamanlılığın da ötesine geçerek yadırganmadan dilden dile dolaşmıştır. Örneğin kendisinden sonra hüküm sürmüş olan Timur (ö. 807/1405) ile rüya âlemindeki buluşmalarından ve Timur'a zafer müjdesi verdiğine dair rivayetten söz edilir. Ayrıca Timur'un *Makâmât* 'tan tefe'ül ettiği ve şu dörtlüğün denk geldiği söylenir:

Yeldâ giceni şem-i şebistân itken

Bir lahzada âlemni gülîstân itken

Bes müşkil işim tüşibdir âsân itken

⁴ *Yedi yaşında Arslan Baba'ya selam verdim
Hak Mustafa emanetini armağan eyleyin dedim
İşte o anda bin bir zikrini tamamladım
Nefsim ölüp lâ-mekâna yükseldim ben işte* (Bice 2015:5).

⁵ Kaynaklar, Hemedânî'nin halifeleri yanı sıra tanınmış müritlerine de yer vermektedir: "Yûsuf el-Hemedânî birçok mürid yetiştirmiştir. Meşhur şair Senâî, Radyiyüddin Ali Lala'nın babası Şeyh Saîd Lala ve Ebû Sâlih Abdullah et-Tabakî er-Rûmî onun önde gelen müridleri arasında zikredilir. Hâce Abdullah-ı Berakî, Hasan-ı Endâkî, Ahmed Yesevî ve Abdülhâlik-ı Gucdüvânî en meşhur halifeleridir." (Tosun 2013: 12).

⁶ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 41.

*Ey barçanı müşkilini âsân itken.*⁷

Zaferler elde eden Timur da Yesi'ye gelir, Ahmed Yesevî'nin kabrini ziyaret eder ve türbesiyle birlikte külliyesinin de inşaatını başlatır.

Harizmşahların İslam dinine intisapları Ahmed Yesevî'nin Taşkent'te, Sriderya çevresinde ve Seyhun'un dışındaki bozkırlarda yaşayan Türkler arasında irşat faaliyetlerini sürdürmesini kolaylaştırmıştır.

Döneminin ve sonrasının İslâm coğrafyasında hemen dört bir tarafta birçok ünlü şahsiyet, Ahmed Yesevî ile nesebî bağlar kurmuş, onun soyundan geldiklerini iddia etmişlerdir. Semerkantlı Şeyh Zekeriyâ, Üsküplü Şair Ata (Ö. 929/1523) ve Evliya Çelebi (Ö. 1095/1684?) bu ünlülerden birkaçıdır.

1. Yesevîlik ve Etkileri

Yesevîlik, Hoca Ahmed Yesevî tarafından Türkler arasında kurulmuş bir tarikattır. Yesevî'den ilim ve irfan dersleri alan ve onun feyiz ve ruhaniyetinden istifade eden, ondan el alan binlerce mürit ve bu vadide önemli aşamalardan geçmiş olan halifeleri, Yesevî öğretisinin bir adap ve erkân çerçevesinde hem şekillenmesinde hem de yayılmasında büyük görevler üstlenmişlerdir. Türkistan'ın dört bir tarafına ve zamanla çevresine gönderilen halifeler; Yesevîye silsilesinin asırları aydınlatarak geniş bir coğrafyada geleceğin her demine ulaşmasına aracılık etmişlerdir. Kaynaklarda adı geçen halifeleri; Arslan Baba'nın oğlu Mansur Ata, Harezmlî Said Ata ve Süleyman Hakîm Ata'dır. Özellikle Süleyman Hakîm Ata'nın adı etrafında anlatılagelen çok sayıda menkıbe bulunmaktadır.⁸

Yesevîye yolunda halvet ve diğer âdâblar tavizsiz uygulanır. Şeyh-mürit ilişkisi ve diğer tamamlayıcı usul ve esaslar Yesevîlik âdâbının çerçevesini belirlemektedir. Şeyhin efdaliyeti, hizmette kusursuzluk, sadakat, zekâvet, ketumiyet ve visâl yolunda her türlü fedakârlık bu âdâplardan öne çıkan birkaçıdır.

İslamiyetin Türkler arasında yayılmasında ve Anadolu'da Türk İslam Medeniyetinin inşasında büyük bir katkısı bulunan Ahmed Yesevî'nin Anadolu'dan Balkanlara kadar uzanan irşat yelpazesinde iz bırakan halifelerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Avşar Baba, Abdal Musa Geyikli Baba, Akyazılı Aziz, Gajgaj Dede, Horoz Dede, Emir Çin Osman, Şeyh

⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 41.

⁸ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 87-118.

Nusret, Şeyh Pir Dede, Kademli Baba, Sarı Saltuk, Hacı Bektaş-ı Velî, Lokman-ı Pârende, Tapduk Emre ve Emirci Sultan.⁹

Yesevî, Anadolu'da eser veren mutasavvıf şairlere tesir etmiş, şiirleri söyleyiş ve mana itibarıyla taklit edilmiştir. Özellikle Yunus Emre'nin şiirlerinde bu etki açıktır.¹⁰ Anadolu erenlerinden Hacı Bektaş-ı Velî'nin çizgisi ile de tema, içerik ve üslup bakımından keşiştikleri noktalar da dikkate değer düzeydedir¹¹. Dolayısıyla geç dönemde yazıya geçirilen Hikmet'lerin sözlü geleneğe dilden dile doluşarak asırları kuşatan bir etki alanı oluşturduğu görülmektedir. Bütün bir Türk dünyasında şiirin, didaktik manzumelerin yaygınlaşmasında ve el üstünde tutulmasında, hasseten Anadolu'da pek rağbet görüyor olmasında bu sözlü geleneğin Türkistan'dan yayılan soluyuşunu işaretlemektedir denebilir.¹²

2. Ahmed Yesevî'nin Eserleri

Dîvân-ı Hikmet: Hikmetlerden oluşan ve Ahmed Yesevî'ye mal edilen *Dîvân-ı Hikmet* nüshalarının içerik ve dil bakımından birtakım farklılıklar

⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 46-55; Ali Aktan, "Künhü'l-Ahbar'a Göre Hoca Ahmed Yesevî ve Anadolu'daki Halifeleri", *Milletler Arası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Abdülkadir Yuvalı vd. (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993),

¹⁰ Her iki ismin de aşağıdaki dörtlükleri ve devamları bu etkiyi aşikâr bir şekilde ortaya koymaktadır:

*Işkıng kıldı şeyda mini
Cümle âlem bildi mini
Kaygum sinsin tüni küni
Minge sin ok kirek sin*

.....

Tatçı, *Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmet Yesevî*, 113-114.

*Işkun aldı benden beni
Bana seni gerek seni
Ben yanaram düni günü
Bana seni gerek seni*

.....

Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Külliyyatı Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005), 2/367-368.

¹¹ Ahmed Yesevî, Yunus Emre ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin fikirlerini başlıklar hâlinde karşılaştıran Prof. Dr. Ali Yıldız, makalesinde şu sonuca ulaşmıştır: "Ahmed-i Yesevî'nin hikmetleri, Yunus Emre'nin Divan'ı ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin Makâlât'ından aldığımız örnekleri yan yana getirdiğimizde görülmektedir ki, Türk kültür tarihinin üç önemli kişisi de İslamî konu ve kavramlarda birbirine çok benzeyen, paralellik arzeden fikirler söylemişlerdir." (Yıldız 1999: 79-80)

¹² Hatta Mevlana şiire yönelme sebebini dile getirirken "... Bana da şiir söylemek gerek. İnsan, filân şehirde hangi kumaş gerek, hangi kumaşı alıyolar; buna dikkat eder de onu alır, onu satar..." diyerek sözün/şiirin Anadolu'da geçerli önemli bir meta olduğunu vurgulamaktadır. Abdülbaki Gölpınarlı, *Fihî Mâ-Fih* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1959), 29. Bu zeminin teşekkülünde hikmetleri başından itibaren dilden dile doluşan Hoca Ahmed Yesevî'nin katkısı göz ardı edilemez.

içermesi bunların farklı zaman ve coğrafyalarda farklı şahıslar tarafından oluşturuldukları fikrini güçlendirmektedir. Ancak hemen hepsinde de Ahmed Yesevî öğretisinin esas alındığı açıktır. İslamî Türk edebiyatının *Kutadgu Bilig*'den sonra ikinci önemli eseri olan *Divân-ı Hikmet*, aynı zamanda tasavvufî Türk edebiyatının da en eski eseridir.

Divân-ı Hikmet'in yazma ve basma nüshalarında bulunan hikmet sayısı farklılıklar göstermektedir. Bugüne kadar derlenebilen Yesevî'ye ait hikmetler 252'yi bulmaktadır.¹³ Hikmetlerin büyük çoğunluğu dörtlükler hâlinde, az bir kısmı da gazel türünde yazılmıştır. Dörtlüklerde on ikili (4 + 4 + 4), gazelerde ise on dörtlü (7 + 7) hece ölçüsü kullanılmıştır.

Nüshaları: Ne yazık ki *Divân-ı Hikmet*'in Yesevî dönemine ait ya da bu döneme yakın herhangi bir nüshası mevcut değildir. Ulaşılan en eski nüshalar tahminen 16. veya 17. yüzyıllar olarak tarihlenilmektedirler. Gerek yazma gerekse baskı nüshaları¹⁴ dil ve hikmet sayısı bakımından farklılıklar göstermektedir.

Ahmed Yesevî hikmetlerini Karahanlı edebî diliyle söylemesine rağmen nüshalarda; Özbek Türkçesi dil özellikleri yanında Kazak, Türkmen, Tatar dil özellikleri de görülmektedir.

Fakrnâme: Ahmed Yesevî'ye izâfe edilen diğer bir eser *Fakrnâme*'dir¹⁵. Yazma nüshalarında bulunmayan bu metin, Taşkent ve bazı Kazan baskılarında yer alan mensur bir mukaddime hüviyetindedir¹⁶.

Risâle der-Âdâb-ı Tarîkat: Tarikat âdâbını ve şeyh-mürşit ilişkilerini ele alan bu eser Farsça yazılmıştır.

¹³ Hayati Bice, *Hoca Ahmed Yesevî Günümüzün Aşk Yolcusuna Divan-ı Hikmet* (İstanbul: H Yayınları, 2015), XII.

¹⁴ Köprülü nüshalar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 120-122. Kemal Eraslan ise özet hâlinde şu bilgileri vermektedir: *Divân-ı Hikmet*'in bazı nüshaları arasında İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi (nr. 2497), Ahmet Caferoğlu (şahsî kitapları arasında), Emel Esin nüshaları (Esin-Tek Vakfı Ktp.); Manchester, The John Rylands University Library (nr. 67), İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 3898), Millet (Ali Emîrî, Manzum, nr. 16), Konya Mevlânâ Müzesi (nr. 2583) kütüphaneleri ile Leningrad (St. Petersburg) Asya Halkları Müzesi'ndeki (nr. D. 41) yazmaları bulunmaktadır. Ayrıca eserin çeşitli baskıları da vardır (Kazan 1295; İstanbul 1299; Taşkent 1314). Kemal Eraslan, "Divân-ı Hikmet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/429-430.

¹⁵ Fakrnâme, Risâle der-Âdâb-ı Tarîkat ve Risâle der-Makâmât-ı Erba'în adlı eserler Prof. Dr. Kemal Eraslan ve Prof. Dr. Necdet Tosun tarafından hazırlanarak *Yesevî'nin Fakr-nâmesi ve İki Farsça Risalesi* başlığı ile Ahmet Yesevî Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı tarafından tek kitap hâlinde yayımlandı. (2016).

¹⁶ Kemal Eraslan, "Yesevî'nin Fakrnâme'si", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 22 (2012), 45-120.

Risâle der-Makâmât-ı Erba'în: Kırk makâmdan oluşan eser Farsçadır ve şeriat, tarikat, marifet ve hakikat konularını ele almıştır.¹⁷

3. Hikmetlerin Anlam Derinliklerine Bir İki Dikkat: İlk Hikmetin İlk Dörtlülüğü

Yesevî'nin şiirlerini “hikmet” olarak isimlendirmesi elbette ki bir maksada yöneliktir. Sözlüklerde *hikmet* kelimesi ‘yargıda bulunmak’ anlamındaki hükm mastarından isim olduğu, ayrıca ‘engellemek, alıkoymak, gemlemek; sağlam olmak’ anlamlarına gelen ihkâm masdarlarıyla da anlam ilişkisi içinde olduğu belirtilir. Terim olarak ise hikmet, hem Allah için hem de insan için kullanılmaktadır. Hikmet-i ilahî, eşyayı bilmek ve onu en sağlam ve kusursuz biçimde yaratmak; hikmet-i beşerî ise mevcudatı bilip hayırlar işlemek anlamında kullanılmıştır. Kur’an’da ve hadislerde geçen “hüküm/hikmet” terimi bazı müfessirler ve kelamcılar tarafından “ilim” terimi ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.¹⁸

Anadolu’daki “ilahî” türünün karşılığı Türkistan’da “hikmet”tir. İslamiyet dairesine giren Türkler arasında dinî manzumeleri ifade etmek üzere kullanılan bu isimlendirmenin eskiliği kaynaklarda pek açık olmasa da bunun Yesevî’den sonra yaygınlaşmış yerleştiği söylenebilir. Dolayısıyla bir tür adı olarak hikmet; dinî, tasavvufî şiirleri ifade etmekle birlikte bir tarikat kurucusu, mürşidi Hoca Ahmed Yesevî için aynı zamanda ve hatta daha çok varoluş hakikatini keşfetme yolundaki müktesebatı, feyiz ve ilhamı muhatapların anlayış ve kavrayış seviyelerine uygun bir dille terennüm etme aracıdır. Onun seyr ü sülûkunda lâhûtî âleminin rahmet bulutlarından istifadeyle vücuda getirdiği hikmetler deryasının üç-beş damlasına dikkat çekmek istedik:

Allah’ın adıyla başlama: Bilindiği gibi Hz. Peygamber’e gelen ilk vahiy “ikra’/oku” emri ile başlar ve “Allah’ın adıyla” ifadesiyle devam eder. Dolayısıyla ilahî kitabın ilk ifadeleri “Allah’ın adıyla oku” emridir. Ayrıca Hz. Süleyman tarafından Sebe melikesine gönderilen mektubun besmele ile başlamasının¹⁹, hayırlı ve hayra matuf işlerde öncelikle adıyla başlanacak kudret sahibini işaretlemesi hatta sarahaten göstermesi de ilahî kelâmı esas ittihaz edenler için önemli bir durum, bir kılavuzdur denebilir. Hoca Ahmed Yesevî de mensubiyetini ve merbutiyetini açık bir şekilde ortaya koymak adına hikmet kitabına **“Bismillah dep beyan eyley hikmet aytıp/ Allah’ın adıyla beyan ederek hikmet söyleyip”** diyerek Allah’ın adıyla başlamıştır. Besmelenin zikri; aidiyetin, mensubiyetin ilanıdır. Öteyle irtibat kurmak ve kapı aralamaktır.

¹⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 119-161; Tatcı, *Divân-ı Hikmet Hoca Ahmet Yesevî*, 14-19.

¹⁸ İlhan Kutluer, “Hikmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/503-511.

¹⁹ Neml 27/30 “Mektup Süleyman’dan gelmekte, rahmân ve rahîm olan Allah’ın adıyla başlamaktadır.”

O'nun adını anıp, O'na dayanıp beyan edecekleri, anlatacakları vardır. Böyle bir başlangıç ve irtibat elbette mana âlemine dâhil olmaktır, o eşikten hakikatın sonsuzluğuna ilerlemektir ve anlatılacaklar, beyanlar 'hikmet-amîz' hakikatler olacaktır. Dolayısıyla ilk kelime ile, ilk mısra ile ilk adım atılmış ve huzura erme uğrunda yola çıkmıştır.

Muhatap meselesi: Din, insanlar içindir. İlahî dinler insanların hem dünya hem de ahiret hayatlarının mutluluğunu esas alır. Muhatap insandır. Ancak, hitap-muhatap vasatının var olabilmesi için müteakabiliyet durumunun cari olması gerekir. Başka bir deyişle, hitabın, mesajın hedefe varabilmesi, fark edilirlğe ihtiyaç duyar. Tasavvufî gelenekte bu ilişki yoğunluğunun üst seviyelerde olması hedeflenir. Hikmetlere bu açıdan bakınca daha ilk dörtlükte bu durumun bir düstur olarak vurgulandığı görülmektedir. Burada Yesevî daha başta, sözlerini talipleri, bu hikmetlerin arayıcılarını muhatap olarak söyleyeceğini dile getirerek "*Tâliblerge dürr ü gevher saçtım mena/ Taliplere inci cevher saçtım işte*" der. Allah'ın adıyla başlanıp dile getirilecek hakikatler, verilecek mesajlar arzulan, talep eden taliplere söylenecektir. Nitekim kitap okuyucusuz, öğretmen öğrencisiz olunca maksat gerçekleşmez. Dolayısıyla Hoca Ahmed Yesevî için de hedef taliplerdir ve söylenenler de sıradan şeyler değildir. Kur'an üslubunun bir özelliği de insanlara bilmediklerini bildikleriyle anlatır, misaller verir²⁰. Kur'an yolunun bir sâliki, mütealin talibi olan Yesevî de bu üslubun doğrultusunda, dile getireceği hakikatleri/hikmetleri dünyalılardan en değerli bildiği inciye cevhere benzeterek anlatmaktadır. Mücerret olanı bir bakıma müşahhaslaştırıyor. Yoksa dünya metaından inci ve cevher bu hayatın süsü ve geçimliği iken, anlatılabilen/haber verilen mana âleminin sırları, nihayetsiz bir hayatın nihayetsiz zenginlikleri ve benzersiz güzellikleri yanında çok da rağbet edilecek meta değildir. Dünyaya ve dünyalılara ait kıymetler, arzulanların, istenilenlerin kendileri değil işaretleri ve hatırlatıcılarıdır.

Riyazet önceliği: Lügatte "yabani bir hayvanı evcilleştirmek, serkeş atı eğitmek; egzersiz yapmak" anlamlarına gelen riyazet tasavvufî bir terim olarak "nefsin şehvet denilen beden ve dünya ile ilgili arzularını kırmak, bunları etkisiz hâle getirmek, nefsi aklın ve dinin tespit ettiği sınırlar içinde tutmak" şeklinde tanımlanmıştır.²¹ Diğer tasavvufî öğretilerde olduğu gibi Yesevîlik'te de riyazet esastır. Yûsuf Peygamber kıssasında belirtildiği gibi 'kötülüğü emreden nefse'²² muhalefet etmek, onu terbiye etmek kâmil insan olma yolunda en temel

²⁰ Haşır 59/21: "*Biz bu Kur'an'ı bir dağın üzerine indirseydik kesinlikle, sen onu, Allah korkusundan başını eğmiş, çatlamış görürdün. İşte Biz o misalleri, düşünsünler diye insanlara veriyoruz*".

²¹ Süleyman Uludağ, "*Riyâzet*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/143.

²² Yusuf 12/53: "*Nefsimi temize de çıkarmıyorum, çünkü nefis kötülüğü emreder; meğer Rabbim rahmetiyle başışlaya, çünkü Rabbim çok başışlayan, çok merhamet edendir*"

düsturdur. İlk hikmetin ilk dörtlüğünde yer alan “*Riyazetni katıg tartıp kanlar yutup/ Riyazeti sıkı çekip, kanlar yutup*” mısraı da bu düsturu pek vurgulu bir şekilde dile getirmektedir. Kan yutmak yani pek çok sıkıntı, azap, ıstırap çekmek pahasına olsa da riyazete riayet edilecek ve böylece nefsin arzu ve isteklerine muhalefetle ruhlarda arınma sağlanacaktır. Riyazet, insan-ı kâmil olma yolunda hiçbir zaman ihmal edilmeyecek tasavvufî bir ameldir. Hoca Ahmed Yesevî de bu âdâba en ‘katı’ şekilde uyulmasını istemiştir.

Defter-i sâni meselesi: *Divan-ı Hikmet*'in ilk hikmetinin ilk dörtlüğüünün son mısraı olan “*Men defter-i sâni sözün açtım menâ/ Ben ikinci defterin sözünü açtım işte*” ifadesi araştırmacılar tarafından farklı yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. Kimilerince bu ifade Yesevî tarafından yazılan önceki şiirlerin bir defter hâlinde toplandığını göstermektedir. Kimi ise Yesevî'den önce yazılmış olan aynı adlı bir eserin var olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur.²³ Defter-i saniden kastedilenin Ahmet Yesevî'nin doğrudan doğruya kendi hakikati olduğuna dair yaklaşımlar da söz konusudur.²⁴ Farklı bir yaklaşım olarak, tasavvuf erbabı uluların, birçok konuda olduğu gibi eser ortaya koymada da hem kutsal kaynaklar *Kur'an-ı Kerim* ve hadislerin hem de müşitlerinin bir tür icazetlerini herhangi bir şekilde alma yoluna gittiklerini söyleyebiliriz. Dolayısıyla söz konusu mısradaki “defter-i sâni” sözü, kast olunmuş bir “defter-i evvel”in yolunda giden yeni bir defteri/kitabı işaretliyor olabilir. *Divan-ı Hikmet*'te iki yerde daha geçen “defter-i sâni” isimlendirmesinin vurgulu bir tercih olduğunu göstermektedir. Mısrada yer alan “sözünü açtım” ifadesi, ilminin ve irfanının kazanımlarından anlatacaklarını işaretlerken “işte” gösterme edatıyla da bunları taliplerin istifadesine sunduğunu dile getirmektedir.

Sonuç

Türk tasavvufunun kurucu ismi Hoca Ahmed Yesevî, sanatkârane bir gaye taşımaksızın irşat dilini müritlerinin, muhataplarının istifadesine ayarlamış, *Divan-ı Hikmet*'teki şiirlerini didaktik bir üslupla terennüm etmiştir. Çok sayıdaki takipçileriyle geniş bir coğrafyada asırlar boyunca etkili olmuş, tasavvuf vadisinde yol alanlara kılavuzluk etmiştir. İlminden ve irfanından istifade etmiş olduğu Nakşibendî şeyhi Yûsuf el-Hemedânî gibi Hoca Ahmed Yesevî de şeriatın sınırları dışına çıkmamaya dikkat etmiş, tasavvufî âdâb ve erkânını bu çerçevede inşa etmiştir. Ehl-i sünnet akidesine sıkı sıkıya bağlı kalarak itikadî ve ahlakî düsturlar zemininde Türklere İslamiyet'i ve tasavvufu sevdiren bu büyük müşit; ruhanî yolculuğuna tek başına çıkmamış, bağlılarıyla

²³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 124-125.

²⁴ Aktan 2018: 95.

birlikte mesafeler kat etmeye çalışmıştır. İşte bu sebeplerden dolayı Hikmetler'in hikmetini bu kast ve niyette aramak mümkündür denebilir.

Kaynakça

Aktan, Ali. “Künhü”l-Ahbar’a Göre Hoca Ahmed Yesevî ve Anadolu’daki Halifeleri”. *Milletler Arası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*. ed. Abdülkadir Yuvalı vd. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1993, s., 13-22.

Aktan, Bilal, “ Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Edebiyatı” *Dîvân-ı Hikmet Sohbetleri*, Ahmet Yesevî üniversitesi Yayınları, 2018, 91-103.

Bice, Hayati. *Hoca Ahmed Yesevî Günümüzün Aşk Yolcusuna Divan-ı Hikmet*. İstanbul: H Yayınları, 2015.

Eraslan, Kemal. *Ahmed-i Yesevî Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1983.

Eraslan, Kemal. “Dîvân-ı Hikmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/429-430. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Eraslan, Kemal, “Yesevî'nin Fakrâme'si”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 22 (2012), 45-120.

Gölpınarlı, Abdülbaki. *Fîhi Mâ-Fîh*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1959.

Köprülü, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.

Kutluer, İlhan. “Hikmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/503-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Külliyyatı Yunus Emre Divanı Tenkitli Metin*. 2 cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005.

Tatçı, Mustafa, *Dîvân-ı Hikmet Hoca Ahmet Yesevî*. Ankara: Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2017.

Tosun, Necdet, “Yûsuf El-Hemedâni”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 44/12-13. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Uludağ, Süleyman. “Riyâzet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35/143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Yıldız, Ali, “Ahmed-ı Yesevî, Yunus Emre Ve Hacı Bektaş-ı Veli'nin İslâm Çizgisindeki Bütünlük”, *Bilig* 9/Bahar (1999), 63-85.